

УДК 37.372.882

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.19>**А. А. Сергієнко**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Автор статті порушує актуальну проблему – необхідність вивчення у школі української та зарубіжної літератури як джерела людської духовності, національної ідентичності, естетичного саморозвитку, самопізнання, самоствердження. Звичайно, художній твір вивчається насамперед як мистецьке явище, його аналіз передусім проводиться з естетичних підходів, але головною метою літературної освіти залишається формування компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку. За набуття читацької компетентності учень прагнучим до самостійного здобуття і застосування знань та умінь, до особистісного становлення і самоствердження, урешті-решт, до навчання впродовж життя. Учителю ж необхідно спланувати, як прищепити дитині стійкий інтерес до читання, здатність уявляти і переживати прочитане, критично й рефлексивно мислити; як навчити вести діалог із текстом, із героями твору, автором; допомогти відчувати естетичну насолоду від художнього твору, відкривати національні та загальнолюдські цінності, учити цінувати надбання українського народу.

У своїй науковій, педагогічній діяльності автор статті акцентує увагу на необхідності критичного аналізу змісту художнього твору, глибокого аналізу проблематики твору та вчинків героїв, пошуку шляхів виходу із проблемної ситуації, шляхів вибору й успішного становлення. У методиці відомо багато підходів, прийомів, методів шкільного аналізу літературного твору, найпрогресивнішим сучасним підходом є компетентісний. Компетентісний підхід покликаний забезпечувати формування читацької предметної (літературної) і загальнонавчальної компетентностей, а також ключових компетентностей. Особливу увагу на уроках літератури звертаємо на комунікативну, громадянську, соціальну, креативну, культурологічну ключові компетентності. Українська література як навчальний предмет має надзвичайно потужний потенціал для формування життєво необхідних компетентностей. Освітній процес на уроках літератури повинен вибудовуватися на засадах діалогічності, тому вчитель забезпечує навчальні ситуації за допомогою інтерактивних та групових методів і прийомів, методів критичного і розвивального мислення, медіаосвітніх, ігрових технологій тощо. Головне, щоб питання, які зацікавили учнів у художньому творі, не залишилися без відповіді, а дискусійні обговорення спонукали учнів до вироблення власних орієнтирів, цінностей, ставлень.

Ключові слова: українська література, аналіз художнього твору, компетентісний підхід, формування компетентностей, діалогічні та інтерактивні методи навчання.

Постановка проблеми. Майже рік триває історія громадського обговорення мовно-літературної галузі у проєкті нового Державного стандарту базової середньої освіти. Педагоги і науковці, представники культури та громадські діячі висловлюють занепокоєння, бо внаслідок пропонованих у новому Державному стандарті змін із системи середньої освіти можуть зникнути українська література і зарубіжна література. Навіть не віриться, що на двадцять дев'ятому році незалежності в Україні доведеться обстоювати право на вивчення художньої літератури у школі, як української, так і зарубіжної. А у проєкті Державного стандарту цих надважливих, україноцентричних предметів, на жаль, немає. Їх спочатку назвали просто «літератури», потім – «оригінальна» і «перекладна» літератури, згодом – «література українською мовою (українських і зарубіжних авторів)». А що, українську літературу в Україні можна вивчати іншою мовою? Якими ще термінами

можна наректи національне надбання, щоб обійти слово *українська*? І навіщо шукати нові терміни? Це не тільки дивно, а й небезпечно.

Оновлення змісту мовно-літературної освіти потребує виваженого підходу, без руйнування власної національної культури, зі збереженням потенціалу художньої літератури, що має стратегічне значення для формування світогляду, моралі, ціннісних орієнтацій громадянина України, патріота і людини. А як без читання книжок можна стати ЛЮДИНОЮ? Це хибний шлях і для освіти, і для України, адже держава, у якій не читають книжки, приречена на занепад, нібито це зрозуміло всім. Тож сьогодні великим викликом для шкільної літературної освіти стала ідея інтеграції навчальних предметів, бо інтегрувати потрібно не предмети, а навчальний матеріал, який би допомагав усебічно розкрити поняття, продемонструвати його роль та практичне значення. А читацькі компетентності є базовою складовою

частиною предметних, загальнонавчальних, ключових компетентностей. Виходячи із запропонованої проблеми компетентнісного підходу до навчання, констатуємо, що акценти в учнівській діяльності зміщуються зі знань, умінь і навичок на здатність, готовність, спроможність (компетентність) учня, наприклад, вести діалог, аналізувати твір, виявляти власне ставлення до дискусійної проблеми, оцінювати ситуації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні питання впровадження компетентнісного підходу в освітній процес активно розробляють учені-педагоги: І. Бех, О. Савченко, О. Пометун, О. Овчарук, К. Баханов та інші. У методиці викладання літератури до проблем формування компетентностей зверталися відомі вчені й методисти: А. Фасоля (компетентнісно зорієнтоване навчання), В. Шуляр (методична компетентність та конструювання компетентнісно-діяльнісного уроку літератури), Г. Токмань (діалогічність уроку літератури), А. Лісовський (аналіз художніх творів), О. Ісаєва (формування компетентного учня-читача), Л. Коваленко (компетентнісно зорієнтовані завдання), О. Криворотенко (використання прийомів критичного мислення з метою формування в учнів необхідних компетентностей). Про значущість сформованих учнівських компетентностей відомий вітчизняний учений-методист А. Фасоля пише так: «Наявність комунікативної компетентності дасть змогу брати активну участь в обговоренні проблеми (чути не тільки себе, а й інших, критично аналізувати почуте й коректно відповідати); формування соціальної компетентності навчить переборювати невпевненість, а за потреби брати на себе відповідальність за виконання дорученої справи. І найголовніше – учень хоче і прагне діяти» [1, с. 12]. А. Фасоля наголошує і на художньо-читацькій (літературна) компетентності як якості особистості, «яка виявляється в готовності і здатності застосовувати і здобувати пов'язані із читацькою діяльністю знання і вміння для розуміння змісту художнього твору, налагодження діалогічної взаємодії з ним з метою розкриття авторського і творення особистих смислів» [1, с. 14].

Акцентуючи увагу на важливості формування на уроках літератури компетентного учня-читача, професор О. Ісаєва визначає необхідні сучасній особистості ключові вміння, які можуть бути сформовані тільки завдяки активному читанню, яке відшліфовує самостійність думки, навчає інтерпретувати, визначати власні смисли, а саме: «знайти потрібну інформацію; виокремити смисли із прочитаного; зіставити цю інформацію з уже отриманими знаннями; порівняти прочитане із власними уявленнями про навколишню дійсність; зробити висновки щодо отриманих нових відомостей; дати власну оцінку; уміти аргументувати свою позицію конкретними прикладами; вести діалог і полілог про прочитане з різними його суб'єктами (автор твору,

перекладач, літературний персонаж, інші читачі); вибудовувати власні судження» [2, с. 4].

Сучасний літературознавець Д. Дроздовський розглядає урок літератури як простір для реалізації багатьох компетентностей, зокрема громадянської, соціальної, екологічної, математичної, природничої, підприємницької, а також *навчання упродовж життя*. Учений переконаний, що ми читаємо літературні твори, щоб насолоджуватися мистецтвом прекрасного, проте читання збагачує життєсвіт читача, наповнюючи його досвідом про інше життя, інші світи. Тому автор сучасної книги «Компетентності літератури» закликає: «Не біймося уявити урок літератури в синергетичній єдності з уроком технологій або математики», і констатує, що урок літератури – це урок життя, щастя і компетентностей [3, с. 9].

Автор цієї статті вважає, що особливу увагу на уроках літератури варто звертати на формування соціально-національної компетентності, якою передбачається «становлення свідомого громадянина українського суспільства, розуміння ним власної відповідальності перед народом, громадою, суспільством, знання національних традицій та культури нашого народу. Засвоєння таких знань найефективніше відбувається через практичний досвід: наведення прикладів з художніх творів, де герої проявляють активну громадянську позицію; діалогічну взаємодію з текстом, автором, героями; спілкування з ровесниками; здійснення дослідницької діяльності» [4, с. 133].

Мета статті – показати необхідність реалізації компетентнісного підходу в сучасній освітній діяльності; розкрити потребу у формуванні в учнів читацьких (літературних) та ключових компетентностей, використовуючи потенціал української літератури як навчального предмета; продемонструвати, як у процесі вивчення художніх творів української літератури формувати необхідні компетентності, а також національну свідомість школярів, активну соціальну позицію, ціннісні орієнтири.

Виклад основного матеріалу. Працюючи в системі післядипломної педагогічної освіти, знаю, що тема формування компетентностей актуальна. Моделюючи з учителями різноманітні уроки, завжди визначаємо компетентнісний потенціал художнього твору, навіть іноді намагаємося внести корекції в навчальну програму. Наприклад, коли вивчаємо в 5-му класі розділ «Історичне минуле нашого народу», маємо не тільки виховувати шанобливе ставлення до минулого, а й спонукати учнів цікавитися історією України, проводити дослідження різних історичних епох, навчати простежувати зв'язки минулих подій із сучасністю, тобто активно і свідомо опановувати історичні знання. Тут велике значення має методична компетентність учителя, вміння підібрати методичний інструментарій, який активізуватиме діяльність

та цікавість учнів: запропонувати учням уявити себе автором і написати твір про якусь історичну подію, яка запам'яталася з уроків історії; підготувати колаж про життя Ярослава Мудрого або «Київ історичний і сучасний»; написати листи від імені історичних чи літературних героїв читачам XXI ст. тощо. Аналізуючи з п'ятикласниками поетичну оповідь Олександра Олеся «Ярослав Мудрий», пропонуємо, поміркувавши, дати відповідь на запитання: «Що ж допомогло Ярославу Мудрому так зміцнити свій Київ, стати його невтомним будівничим?» (відповідь: любов до своєї землі). «А що заповідав Ярослав своїм нащадкам? Який скарб – матеріальний чи духовний?» (перечитавши слово-повчання, діти роблять висновок: він заповідає скарб любові, пошани одне до одного, уміння йти до спільної мети, не розгубити створеного батьками). «Як потрібно розбудувати державу? Чи можна адресувати звертання князя нинішнім українцям? За що б ви хотіли подякувати поету? Що ви зрозуміли для себе і про себе?» – такі особистісно спрямовані запитання дозволяють кожному учаснику обговорення сформулювати власну громадянську позицію, зрозуміти важливість державницької політики, навчитися робити вибір на користь духовного.

Дуже добре, якщо в сучасному підручникові передбачено компетентісно зорієнтовані завдання для роботи учнів з інтернет-джерелами. Наприклад, у підручнику Л. Коваленко для учнів 6-го класу пропонується: «Послухай щедрівку Миколи Леонтовича. Користуючись інтернет-джерелами, знайди інформацію про М. Леонтовича й історію написання та виконання цього геніального твору» [5, с. 36]. Після вивчення твору В. Винниченка «Федько-халамидник» школярі отримують завдання: «В. Винниченко був не тільки талановитим письменником, а й прекрасним художником. Користуючись інтернет-джерелами, знайди репродукцію його полотна. Поясни, як ці картини доповнюють твоє уявлення про образ митця» [5, с. 99]. Як ми зазначали вище, учні навчаються знаходити потрібну інформацію, обирають і запам'ятовують найцікавішу, а отже, вчать критично мислити, аналізувати, давати власну оцінку. Проєктом «Нова українська школа. Простір освітніх можливостей» визначено три ключові характеристики випускника: особистість, патріот (з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний ухвалювати відповідальні рішення), інноватор [6, с. 100].

Під час вивчення у 8-му класі поезії Володимира Сосюри «Любіть Україну!» пропонуємо учням утворити асоціативний куц, гроно, хмаринку з понять до слова *патріот* (зазвичай на першому місці діти пишуть: любить свою землю, відданий своєму народові, готовий діяти в інтересах своєї країни, здатен на самопожертву, пишається надбаннями свого народу й ін.) і порівняти із запропонованим вище. Після такого обговорення учні

знаходять у тексті поезії відповіді на запитання: «Як автор описує свою любов до України? Чим необхідно довести свою любов до рідного краю? (усіма своїми ділами). Чому такі хвилюючі, такі близькі для кожного з нас рядки цього вірша? (бо в поезії описано все те, що ми відчуваємо, любимо з дитинства). Доведіть методом «ПРЕС», чи кожна людина має бути патріотом («Я вважаю, що <...>», «Тому що <...>», «Наприклад <...>», «Отже <...>»). Поясніть вислів із Біблії: «Чим переповнене серце, те говорять уста». У восьми-класників формуються ключові компетентності, ціннісні орієнтири про вічний зв'язок людини з рідною землею, про відповідальність за Батьківщину, мову, культуру, і надзвичайно цінне усвідомлення того, що щирість почуттів – невід'ємне багатство духовного світу людини.

Коли десятикласники знайомляться із творчістю І. Карпенка-Карого, зокрема зі змістом сатиричної комедії «Хазяїн», вони пригадують трагікомедію «Сто тисяч» і активно обговорюють пріоритети й цінності в житті людини та ставлення до грошей, які забезпечують людський добробут. У цих творах порушуються важливі світоглядні, етичні й естетичні питання, які переплітаються із життям сучасних учнів, їхніми мріями про підприємницьке життя, соціальний статус тощо. Тому старшокласникам буде цікавим проєкт соціального спрямування «Гроші творять чи руйнують особистість», кінцевим продуктом якого може бути соціальна реклама на тему «Як треба ставитися до грошей?» або якась благодійна акція. У класі будуть учні, які вважатимуть, що гроші треба берегти, а не викидати на вітер, бо той, хто має гроші, має і повагу серед людей. Інші учні стверджуватимуть, що із грошима треба розлучатися з легкістю, бо вони псують людину, роблять її нахабною і самовпевненою. Тож учні об'єднуються у групи за інтересами: «соціологи» (проводять опитування, збирають інформацію, щоб оцінити реальний стан речей), «журналісти» (проаналізувавши новини і підібравши приклади, дають відповідь на запитання «Що людина може зробити заради грошей?»), «дослідники» (проаналізують поведінку героїв обраних творів, крім Герасима Калитки та Пузиря, персонажів із творів І. Карпенка-Карого, варто розглянути образ Гарпагона із твору Мольєра «Скупий» та Гобсека з п'єси Оноре де Бальзака), «фінансові консультанти» (складуть поради для тих, хто хоче бути багатим, ознайомлять із життям найбагатших людей планети, наприклад, Білла Гейтса). Така проєктна робота матиме успіх, бо учням буде цікаво, повчально, результативно, адже кінцевий продукт повинен містити ті ідеї, якими учні хочуть поділитися з іншими; відобразити той шлях, яким можна скористатися в реальному житті, можливо, комусь допомогти стати кращим.

Висновки і пропозиції. Саме такими практичними кроками, проектами, уроками можна зацікавити школярів читанням, літературою, мистецтвом слова, сформувані в учнів необхідні читацькі та ключові компетентності. Як би важко не було, учителеві треба створити такі умови, щоб учень захотів прочитати твір, відшукав у ньому щось важливе для себе. Звичайно, тут потрібна неабияка педагогічна майстерність, бо в основі майже кожного уроку літератури лежить аналіз художнього твору, щоденно учитель стоїть перед вибором методів, прийомів, технологій, завдяки яким учень не вивчатиме, а проживатиме літературний сюжет спільно з героями твору. І тут мало скласти паспорт твору, визначити проблематику, охарактеризувати вчинки героїв, необхідно навчити критично аналізувати твір, інтерпретувати його зміст, емоційно осягати (мати сформований емоційний інтелект – це теж вимога нашого часу), знаходити власні смисли в авторському тексті тощо. Останні події навколо українського сучасного серіалу «Спіймати Кайдаша», коментарі щодо змісту, мови, сумнівного реалізму сценарію підтверджують наші висновки: людина повинна вміти відрізнити літературу високохудожню від масової; знати і любити своє, рідне, українське, а коли потрібно, то і захищати; відрізнити примітивний телепродукт від класичного твору, розуміти ідейну спрямованість першого й другого, не дозволити українську літературу замінити телесеріалами. Отже, читацька культура і літературна компетентність, соціальна і громадянська позиція наших учнів, їхні ціннісні та пріоритетні орієнтири залежать від методичної компетентності сучасного педагога. Учителі потребують автор-

ських матеріалів від авторів підручників, методичних рекомендацій, практичних посібників щодо реалізації компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного підходів під час аналізу художніх творів.

Список використаної літератури:

1. Компетентнісний підхід до вивчення української літератури в основній школі : посібник / С. Паламар та ін. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. 113 с.
2. Ісаєва О. Читацькоцентрична парадигма вивчення літератури у школі. URL: <http://ozonlit.in.ua/chytatskotsentrychna-paradygma-vyvchenn/> (дата звернення: 12.05.2020).
3. Компетентності літератури: есе для вчителя Нової української школи : посібник / Д. Дроздовський. Київ : Саміт-Книга, 2019. 180 с.
4. Сергієнко А. Формування ціннісної та соціальної траєкторії школярів на уроках української літератури. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали XXXVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 38. 257 с.
5. Коваленко Л. Українська література : підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. 6 клас. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
6. Проект «Нова українська школа. Простір освітніх можливостей». URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/Anonces/2016/nova_shkola_proekt.pdf (дата звернення: 12.05.2020).

Sergienko A. Competence approach to the study of literary works on the lessons of Ukrainian literature

The author of the article raises a topical issue for today: the necessity of studying Ukrainian and foreign literature at school as a source of human spirituality, national identity, aesthetic self-development, self-understanding and self-assertion. A literary work is mostly studied as an artistic phenomenon and its analysis is primarily based on aesthetic approach. Although the formation of a competent reader as a subject of reading activity as well as personal and reader's self-development remains the main purpose of literary education. Having mastered the reading competence, student will strive for independent acquisition and application of knowledge and skills, for personal development and self-assertion and ultimately for lifelong learning. Teacher, on its turn, needs to plan how to impart to the child a lasting interest in reading, ability to imagine and experience what is read, think critically and reflexively; teach to have a dialogue with the text, with the characters of the work and the author; help to feel the aesthetic pleasure from a literary work, discover national and universal values, teach to appreciate the heritage of Ukrainian people. The author of the article in her scientific and pedagogical activity emphasizes the need for critical analysis of the content of the literary work, deep analysis of problems of the work and deeds of the heroes, finding ways out of a problematic situation, ways of choice and successful realization. Many approaches, ways and methods of school analysis of a literary work are known in the methodology, although the most progressive modern approach is the competence approach. The competence approach is intended to ensure the formation of reading (literary) and general educational competencies, as well as key competencies. In literature lessons, we pay special attention to communicative, civic, social, creative, culturological key competencies. Ukrainian literature as a subject has a profound potential for the formation of essential competencies. The educational process in literature lessons should be based on the principles of dialogue. Therefore, the teacher provides learning situations through interactive and group methods and techniques, methods of critical and developmental thinking, media education, game technologies, etc. The main thing is that the questions that interested students in the literary work were not left unanswered and discussions encouraged students to develop their own guidelines, values and attitudes.

Key words: *Ukrainian literature, analysis of literary work, competence approach, formation of competencies, dialogical and interactive teaching methods.*